

УДК 341.121(045)

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ЯК ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Шебаніц Д.М., к. і. н., доцент
кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена історико-правовому дослідженню ролі Магдебурзького права у становленні й розвитку місцевого самоврядування на території України.

Ключові слова: Магдебурзьке право, історичні передумови, місцеве самоврядування, історичний процес, історико-правовий аналіз.

Статья посвящена историко-правовому исследованию роли Магдебургского права в становлении и развитии местного самоуправления на территории Украины.

Ключевые слова: Магдебургское право, исторические предпосылки, местное самоуправление, исторический процесс, историко-правовой анализ.

Shebanic D.M. THE MAGDEBURG LAW AS THE HISTORICAL BACKGROUND OF LOCAL SELF-GOVERNMENT FORMATION IN UKRAINE

The article is devoted to the historical and legal study of the role of the Magdeburg law in the development of local self-government in Ukraine.

Key words: Magdeburg Law, historical background, local government, historical process, historical-law analysis.

Постановка проблеми. Історія становлення й розвитку системи місцевого самоврядування в Україні – це явище довготривале як у соціальному, так і в політичному житті людства, його витоки сягають громадівського та племінного самоврядування в додержавницький період. Так, іще за часів Київської Русі набуло розвитку громадівське самоврядування, надалі система місцевого самоврядування не раз змінювалася, набирала своєрідних рис разом із різними історичними подіями, які відбувалися в Україні. Останніми роками в чинне законодавство України багато разів уносились зміни з метою створення ефективної системи місцевого самоврядування, але ці заходи не завжди приносили бажані для суспільства результати. Наразі існують різні наукові погляди щодо сутності й ролі інституту місцевого самоврядування. Зазначене зумовлює потребу глибокого, об'єктивного вивчення як теоретичних засад, так і практичних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування в Україні різних періодів, відповідного вітчизняного історичного досвіду муніципального управління та нормативно-правового регулювання статусу територіальної громади.

При цьому вивчення історії формування інституту місцевого самоврядування в містах України під безпосереднім впливом Магдебурзького права дає ключі до розуміння багатьох сучасних проблем цього інституту в нашій державі, зокрема дає змогу зрозуміти спільну історико-правову природу розвитку локальної демократії на теренах сучасної України і європейських країн, що є особливо важливим у контексті інтенсивної імплементації європейських правових стандартів місцевого самоврядування під час реалізації правових реформ.

Стан дослідження. Дослідженню питань історичного розвитку інституту місцевого са-

моврядування в Україні присвячені роботи багатьох учених, зокрема варто відзначити праці М. Баймуратова, О. Батанова, П. Біленчука, В. Кравченка, Н. Сергієнко, В. Шаповала, І. Щebetун та інших.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній комплексний аналіз політико-правових особливостей впливу Магдебурзького права на становлення й розвиток сучасної системи місцевого самоврядування в Україні як частині спільного європейського муніципально-правового простору. Саме в цьому полягає важливе наукове та практичне завдання, що потребує належного вирішення у вітчизняній історико-правовій науці.

Метою статті є з'ясування історико-правового значення Магдебурзького права як чинника становлення й розвитку місцевого самоврядування на території України.

Виклад основного матеріалу. Магдебурзьке право як явище правової дійсності зароджувалося на території сучасної Німеччини, що пояснюється низкою об'єктивних причин та умов, притаманних тогочасному історичному процесу в Західній Європі. Так, розвиток торгівлі, що стає основою життя міських громад Німеччини в IX–XI ст., висунув потребу не лише охорони від зовнішніх ворогів, а й захисту свободи й незалежності від місцевих феодалів, побудови внутрішньої самоорганізації та самоуправління. Відтак економічні відносини на вказаному конкретно-історичному етапі суспільного розвитку зумовлюють становлення вільних громад, самоврядність яких виникає й розвивається шляхом надання містам окремих грамот-привілеїв.

Відповідно до наданих привілеїв, у Німеччині наприкінці XII ст. формується модель вільної міської громади, виникає місто як громада вільних людей в укріпленому місці з правом власної юрисдикції й самоуправління, правом на ведення торгівлі.

Одним із таких міст, де створювалася окрема галузь станових прав вільної міської громади, був Магдебург. Магдебурзьке право як збірник статутів, правил XIII ст., джерелами якого були «Саксонське зерцало» і право магдебурзьких шеффенів, стає найпоширенішим міським правом Середньовіччя [1].

Магдебурзьке право мало важливе значення для розвитку місцевого самоврядування і в Україні, із середини XIV ст. воно поступово поширювалося на українські міста й передбачало надання міській громаді права здійснювати місцеве управління, запроваджувати модель місцевого самоврядування на зразок управління німецьким містом Магдебургом і в низці документів отримало назву німецького чи саксонського права [2].

У загальному значенні Магдебурзьке право – це збірник законів, що виник у кінці XIII ст. із «Саксонського зерцала» і магдебурзького міського шеффенського права.

Сутність Магдебурзького права полягала в тому, що міське населення звільнялось від юрисдикції урядової адміністрації (феодалів, воевод, намісників тощо) й місту надавалась реальна можливість самоврядування на корпоративній основі, запроваджувались власні органи міського самоврядування. До складу громади входили міщани – жителі міста, але лише ті, які мешкали поза межами земельної території, що належала єпископу чи княжому замкові. Проте ієрархія станових, групових та індивідуальних соціально-правових статусів визначала все правове життя суспільства, «міру чести» кожної соціальної групи й окремої особи.

Магдебурзьке право поширилося спочатку на Польщу разом із німецькими колоністами. Із Польщі німецьке право розповсюдилося на Литву та Русь [2].

Сприятливим часом для запровадження німецького права було царювання Казимира Великого, згодом усі «міста й містечка» Польщі жили за Магдебурзьким правом, відомим під різними назвами, що стали зразками для інших магдебургій (наприклад, «Хелм – хелмське право» тощо).

Зміст Магдебурзького права полягав у таких найважливіших положеннях: а) воно регулювало управління містом; б) дало початок цивільно-правовим відносинам; в) визначало засади судоустрою й судового процесу; г) визначало норми кримінального покарання; д) регламентувало внутрішню статутну діяльність торгових корпорацій, ремісничих цехів і торговлі.

Але найважливішим чинником досліджуваного комплексу юридичних норм було те, що Магдебурзьке право стало першим у Європі універсальним правом, котре можна було застосовувати в будь-якому торговельно-ремісничому місті, і його основним змістом було самонадглядання громадян, об'єднаних спільними інтересами в межах територіальної місцевої громади рівня окремого міста [3, с. 6].

Варто зазначити, що запровадження Магдебурзького права в деяких містах спочатку викликало опір українського населення, оскільки супроводжувалося посиленням іноземної експансії, але згодом ця суперечність

зникла. Магдебурзьке право було пристосовано до місцевих умов, його охоче застосовували не тільки в містах, а й навіть у військових козацьких судах.

Надалі в часи Гетьманщини воно розглядалося як важливий елемент «давніх прав» українського народу та широко використовувалося в усіх спробах кодифікації «малоросійського права» [1].

Загалом на території нашої держави раніше за інших Магдебурзьке право отримали міста Закарпатської України, яка перебувала під Угорщиною. Із 1329 р. Магдебурзьким правом користувалися Хуст, Вишкове, Тячів. Пізніше таке право отримали Санок (1339 р.), Львів (1356 р.), Кам'янець-Подільський (1374 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1439 р.), Житомир (1444 р.), Мукачеве (1445 р.), Київ (1494–1497 рр.). Міста Лівобережної України отримують це право тільки в кінці XVI–XVII ст.: Переяслав (1585 р.), Стародуб (1620 р.), Ніжин (1625 р.) [4, с. 4].

Магдебурзьке право надавалося місту Великим князем Литовським або Королем Польським і оформлювалося так званими магдебурзькими грамотами, які відігравали роль хартиї (статутів) західноєвропейських міст [5, с. 34].

Магдебурзьке право в містах України реалізовувалося шляхом застосування в самоврядуванні та суді книг міського права польських юристів – Павла Щербича «Saxon seu prava polski majdebursky nazywajce Speculum Saxonum» і Барташа Троїцького «Porzdek sudowy spraw miejskich prawa majdeburskiego».

Щодо правних книг, якими користувалися в містах України, то в них мало що було від німецького права. Міста використовували звичайно форму Магдебурзького права, але не його зміст. Отже, беручи до уваги міста, із яких розпочалося розповсюдження Магдебурзького права на українських землях, необхідно зауважити, що в них діяло не класичне Магдебурзьке право, а комплекс правових норм, пристосованих до місцевих умов. Тому його норми були перероблені й поєднували такі правові джерела:

а) праці юристів П. Щербича та Б. Троїцького щодо пристосування саксонських правових норм до польських;

б) українське звичаєве право;

в) правові норми Литовських статутів [4, с. 2].

Відповідно до Магдебурзького права, усі міста України поділялися на три категорії. До першої належали міста, що отримали Магдебурзьке право від литовських князів, польських та угорських королів. Переважно це були міста Правобережної України.

До другої категорії входили міста, які отримали Магдебурзьке право від їхніх власників. Так, наприклад, князі Вишневецькі в XVI ст. дарували Магдебурзьке право містам Лохвиця, Лубни, Пирятин, а в 1783 р. місто Прилуки також одержало Магдебурзьке право.

До третьої категорії належали міста, яким Магдебурзьке право було надано грамотами гетьманів після приєднання України до Московської держави. Так, у 1752 р. Магдебурзьке право було дароване гетьманом Кирилом

Розумовським Полтаві, у 1758 р. – Новгороду-Сіверському. До кінця XVIII ст. Магдебурзьке право одержали майже всі міста Лівобережної України. Грамоти гетьмани переважно підтверджували права міст України на самоврядування, які вони отримали, перебуваючи ще під литовським і польським пануванням [1].

Необхідно також згадати про так зване «хелмське», або «хелмінське» право, яке широко застосовувалося в містах Правобережної України. За своєю суттю і юридичною природою хелмське право – це різновид міського (муніципального) права. Воно являло собою переробку Магдебурзького права польською мовою з використанням звичаїв та інших юридичних норм польського міста Хелм. Цю переробку, яка отримала назву «Право цивільне Хелмінське», створив П. Кушевич у 1646 р. Українським містам Магдебурзьке право надавалося привілеями та грамотами, якими верхова влада надавала або дарувала місту право на самоврядування. У різні часи українським містам їх надавали польські королі, великі князі литовські, надалі із середини XVII ст. підтверджували українські гетьмани й російські царі [6, с. 5].

Протягом XIV–XVI ст. Магдебурзьке право поширилось у всій Правобережній і в частині Лівобережної України. Як уважає П. Музиченко, у своїй основі Магдебурзьке право було знаряддям католизації й колонізації українського населення, оскільки правом на самоврядування могли користуватись тільки католики. Це право ніколи не застосовувалося в містах України в повному обсязі [7, с. 234]. Треба підкреслити, що в українських містах діяла та частина Магдебурзького права, яка допомагала організувати систему органів самоврядування. У цьому зв'язку А. Кістяківський підкреслював, що «Магдебурзьке право терпіло зміни від місцевих звичаїв та поглядів, що часто діяли поряд з ним і заміняли його» [8, с. 56].

Щодо причин поширення, значення та ролі Магдебурзького права в Україні, то можна сказати, що багато українських учених XIX ст., таких як М. Грушевський, М. Костомаров, Ф. Леонтович, В. Антонович та інші, уважали, що це іноземне, привнесене зовні право, не мало жодного «ґрунту» в містах України та лише перешкоджало природному розвиткові вічного устрою давньоруських міст на основі звичаєвого права. Лише М. Довнар-Запольський заперечував думку про негативне значення цього права, зазначав, що історики перебільшують негативні сторони й уважав, що Магдебурзьке право впливало на більш швидке економічне зростання міст і сприяло їхньому розвитку [3, с. 7].

У радянський період можна було зустріти досить суперечливу, а то й категорично негативну оцінку Магдебурзького права. Зокрема, підкреслювалося, що «Магдебурзьке право і надалі насильницькі нав'язувалося на українських землях під владою польських і литовських феодалів», а саме явище розглядалося дещо однобічно, з позиції «політичного, економічного і культурно-ідеологічного загарбання», відповідно, Польською та Литовською

феодалними державами. Водночас П. Музиченко вважає, що на першому етапі свого існування Магдебурзьке право відіграло дещо прогресивну роль в економічному розвитку України [9].

Безумовно, запровадження правових норм, хай навіть ліберальних і демократичних, але якщо вони іншого (чужого) походження, – це процес достатньо болісний і суперечливий. Адже йдеться про певну зміну етнічного стереотипу поведінки, тобто узвичаєних норм і традицій власного самоуправління. Але цей процес і реакція на нього був би однозначно негативним, якби українська державність у цей період не переживала складного процесу часткової втрати свого суверенітету. Крім того, як видається, саме завдяки литовській експансії значна територія українських земель набагато раніше звільнилася від ординського панування, ніж це сталося в Росії, і в цьому велике значення має формування властивої європейському світосприйняттю та правовій свідомості парадигми місцевого самоврядування вільних від свавілля центральної влади територіальних громад, що сформувалася під безпосереднім впливом Магдебурзького права.

Висновки. Отже, можна констатувати, що саме завдяки застосуванню Магдебурзького права в житті самоврядних громад значна частина українських міст «європеїзувалася» у філософському та історико-правовому сенсі. Більше того, важливо відзначити окремо ту обставину, що ні про яку насильницьку політику нав'язування українським містам Магдебурзького права не йшлося, бо в Литовсько-Руській державі дотримувалися правил поведінки й політики, згідно з якими литовські князі «старого не рушили, нового не заводили» (звичайно, за тієї умови, якщо те «нове» було неприйнятним громадянами).

Водночас історична та історико-правова оцінка поширення Магдебурзького права, його ролі й значення в Україні не може бути однозначною. На думку деяких учених, цей правовий феномен, вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організацію самоврядності українських міст, став одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створив правову основу становлення й розвитку міського самоврядування в Україні. Інші дослідники відзначають, що населення України сприймало Магдебурзьке право скоріше як доповнення до місцевого звичаєвого права. Своєрідна ж «націоналізація» Магдебурзького права, що відбулася на українських землях, у майбутньому позначилася на кодифікації українського права, проведеної у XVIII–XIX ст.

Отже, хоча українські міста використовували лише форму Магдебурзького права, а не його змістову сутність, воно в будь-якій доктринальній інтерпретації відіграло прогресивну роль у розвитку правової системи України й позитивно вплинуло на тодішнє суспільне та економічне життя, водночас створивши історико-правові передумови для становлення й розвитку місцевого самоврядування на території нашої держави в його сучасному вигляді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Становлення інституту місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.govfor.com/analitika/87/208>.
2. Магдебурзьке право в історії української державності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/15970122/pravo/magdeburzke_pravo_istoriyi_ukrayinskoyi_derzhavnosti.
3. Сацький П. Магдебурзьке право на територіях Лівобережної України: уроки історії / П. Сацький, І. Прияничук // Дзеркало тижня. Україна. – 2014. – № 24. – С. 5–8.
4. Ровинська К.І. Магдебурзьке право як підґрунтя фор-

- мування місцевого самоврядування на території України / К.І. Ровинська // Юридичний вісник. – 2007. – Вип. 6. – С. 1–7.
5. Роланд Піч. Магдебурзьке право в Україні / Піч Роланд. – К. : Генеза, 1998. – 187 с.
6. Музиченко П. Магдебурзьке право в Україні / П. Музиченко // Юридичний вісник. – 2004. – № 3. – С. 6.
7. Фрицький О.Ф. Конституційне право України / О.Ф. Фрицький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 536 с.
8. Кравченко В.В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / В.В. Кравченко. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
9. Суть, структура та особливості місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/economics/documents/category-36/doc-34/>.

УДК 340.15 342.9

**СПІВВІДНОШЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ
З КУЛЬТУРНИМИ ПРАВАМИ І СВОБОДАМИ ОСОБИ
ЯК ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Шестак В.С., д. ю. н., завідувач
кафедри державно-правових дисциплін
Донецький державний університет управління

Культурна функція держави та культурні права і свободи громадян є окремим явищем суспільного життя й об'єктом забезпечення з боку держави, становлять зміст окремої функції держави. Стаття присвячена проблемам визначеності обов'язків держави у сфері культури. Як на законодавчому, так і на теоретичному рівнях відсутній чіткий взаємозв'язок і чітка взаємозумовленість обов'язків держави у сфері культури із культурними правами та свободами особи, а подекуди з її обов'язками. Відсутність кореспондуючих прав та обов'язків в учасників суспільних відносин унеможливує їх взаємовигідне справедливе спілкування. Наділення одного суб'єкта більшим комплексом прав є правильним кроком до узурпації влади, нехтуванням потреби й запитам «обмежених у правах» суб'єктів.

Ключові слова: держава, право, функція, культура, культурна функція, культурні права і свободи громадян, державне регулювання.

Культурная функция государства и культурные права и свободы граждан являются отдельным явлением общественной жизни и объектом обеспечения со стороны государства, представляют собой содержание отдельной функции государства. Статья посвящена проблемам определенности обязанностей государства в сфере культуры. Как на законодательном, так и на теоретическом уровнях отсутствует четкая взаимосвязь и четкая взаимообусловленность обязанностей государства в сфере культуры с культурными правами и свободами лица, а кое-где с его обязанностями. Отсутствие корреспондирующих прав и обязанностей в участников общественных отношений делает невозможными их взаимовыгодное справедливое общение. Наделение одного субъекта большим комплексом прав является верным шагом к узурпации власти, пренебрежением потребности и запросами «ограниченных в правах» субъектов.

Ключевые слова: государство, право, функция, культура, культурная функция, культурные права и свободы граждан, государственная регуляция.

Shestak V.S. RATIO OF THE STATE CULTURAL FUNCTION WITH PERSONAL CULTURAL RIGHTS AND FREEDOMS AS THE OBJECT OF STATE REGULATION

The state cultural function and citizen cultural rights and freedoms is a separate part of public life and a separate object from the state that together constitute meaning of a separate state function. The article is dedicated to the issues of state obligations in the cultural field. Both on law making and theoretical levels the absent precise connection and precise inter influence of state obligations in the cultural field with the person's cultural rights and freedoms as well as his obligations sometimes. The absence of corresponding rights and responsibilities of public relations members makes their mutually beneficial justified communication impossible. Giving big complex of rights to one subject is the direct avenue to power abuse, negligence to the needs and requests of subjects who are "limited in their rights".

Key words: state, law, function, culture, cultural function, citizens cultural rights and freedoms, state regulation.

Постановка проблеми. Культура як особливе явище людської цивілізації є одним із головних чинників, що визначають духовний розвиток нації, є показником її самобутності, сприяють становленню й розвитку правової

демократичної держави, побудові в країні громадянського суспільства.

Питання культурного розвитку особистості вже давно не мають виключно особистісний характер, що зумовлено як особливостями